

565

הנידון: עבודת גמר של מר תדי כ"ץ

אני מתכבד למסור לך את חוות דעתי המצ"ב על עבודת הגמר של מר תדי כ"ץ על הנושא:
יצאת הערכים מאם אל-זינאת וטנטורה ב-1948.

מעבר להערותי בחוות הדעת, אני חייב לומר שזהו מקרה מובהק של כשל ההנחיה המקצועית של התלמיד, החל משלב גיבוש הנושא ושאלת המחקר, עבור במתודולוגיה, וכלה בביצוע המחקר וכתיבתו.

לצערי, העבודה רחוקה מרחק שנות אור מכל מה שאנחנו מגדירים, ומלמדים בהתאם, כיצד יש לעשות מחקר היסטורי. לצערי, איני רואה דרך להצדיק קבלת העבודה במתכונתה הנוכחית, ואיני סבור שהיא ניתנת לתיקון ולפיכך אני מציע לדחות אותה.

בכבוד רב,

ד"ר שימרה סטפנינה אב (השופט),
(לנין) (טנ): 50

תיאודור כ"ץ: יציאת הערבים מאם אל-זינאת וטנטורה ב-1948

אפיון כללי של העבודה

זוהי עבודה רחבת היקף הבאה לבחון את קורות יציאתם של הערבים משני כפרים במורדות הכרמל וחוף הים—אם אל-זינאת וטנטורה במהלך מלחמת 1948. העבודה מבוססת באורח מכריע על ראיונות של אישים שנטלו חלק באירוע, אם כשחקנים פעילים (בד"כ יהודים) ואם כשחקנים סבילים (בד"כ ערבים). חלקה העיקרי של העבודה מוקדש לסיפור כיבוש טנטורה, ובעיקר להיקף הגדול של הרוגים שלכאורה הוצאו להורג לאחר כניעת הכפר.

היקפה הנרחב של העבודה (568 עמ') משקף את היותה למעשה אוסף של עדויות על קורות שני הכפרים לפני, במהלך ואחרי כיבושם, תוך תשומה מחקרית מינימלית של בעל העבודה. הבאת דברי המרואיינים כל אחד בנפרד נושאת אופי אתנולוגי, אך אין לה דבר עם המתודה ההיסטורית. זוהי עבודה שנכתבה תוך הזדהות רגשית בלתי-מוסתרת עם הפלסטינים ועם דימוי הקורבן שלהם, בעיקר זה העולה מתוך העדויות של בני הכפר עצמם, דבר שקיבל ביטוי בהטיה ברורה של משמעות העדויות בהיבטים שונים הנוגעים לאירועים הנחקרים.

ביקורת כללית

היקף העבודה עומד ביחס הפוך למידת המחקר האקדמי שהושקע בה. התלמיד אמנם עשה עבודה רבת היקף וראויה לציון בכל הנוגע לאיסוף עדויות של לוחמים ותושבי הכפרים נושאי המחקר. אולם דגש היתר על מקורות אלה, ובעיקר מבנה העבודה ותוכן פרקיה, הופכים אותה שטוחה, מפוזרת, נעדרת הקשר היסטורי ופוליטי ובעלת ערך אקדמי מוגבל. למותר לציון כי דגש היתר על מחקר ברמת המיקרו לא היה חייב לבוא על חשבון ספרות המחקר, בין אם זו נוגעת לשאלות תיאורטיות-השוואתיות רלוונטיות כגון סכסוכים אתניים ומקומו של הזיכרון בסוג זה של סכסוכים, ליחסי יהודים-ערבים בתקופת המנדט, או להתפתחות המלחמה ב-1948.

לא זו בלבד שאין בעבודה זו מחקר של ממש, היא נושאת יותר אופי של חקירה, תוך הצגת הגרסאות השונות של המשתתפים באירוע שהשתיים בטרגדיה. מצער לראות שהתלמיד חסר כלים וכללים בסיסיים במתודולוגיה של מחקר היסטורי. בעניין זה קיים כשל בולט במיון המקורות, תוך הבחנה בין עיקר וטפל, באיתור המקורות הרלוונטיים למחקר—ובאותו חלק "מחקרי", התאמת הציטוט לעניין הנדון—בניית טיעון, אישושו והפרכתו, בחינת סיבתיות והסקת מסקנות, מיקוד המחקר בשאלה או שאלות מוגדרות ובעלות משמעות, הצגת הנחות והשערות, ולבסוף, בהצבת המקרה הנבחן בהקשרו ההיסטורי. התלמיד מסתפק בחשיפת המקורות ודן בהם לא במסגרת שאלת מחקר ממוקדת אלא בנפרד, כנרטיבים היסטוריים שונים שאותם הוא מנתח באופן טקסטואלי ואף עורך השוואות בין ניסוחים של אותו מקור מתקופות שונות.

אין מדובר במחקר, אלא בהבאת דברים בשם אומרם ודיון בכל ראיון בנפרד, תוך סיכומים קצרצרים של דברי המרואיינים לפי זהותם הלאומית. אפילו כאן, במקום ניסיון לדלות מטקסטים אלה מסקנה כלשהי, התלמיד דן ברצינות תהומית בהשוואה טקסטואלית תוך העלאת "שאלות" ועניינים בעלי חשיבות שולית לעצם הנושא. הדבר בולט במיוחד בתת-פרק 5 בפרק הרביעי, העוסק ביעקב אפשטיין והגרסאות שהותיר ביחס לחלקו ופועלו בעניין טנטורה.

חוסר ההבנה של התלמיד ביחס לתשומה המחקרית הנדרשת ממנו בא לביטוי במשפט הבא: "... יש להעיר מספר הערות הנוגעות למה שכתב אפשטיין. כמו כן, שלא כמקובל, נרשה לעצמו להתייחס בהמשך גם לדברים שאינם מופיעים במסמכים אך קיימים, למכביר, בראיונות עם פליטי טנטורה ... " (עמ' 160) ההדגשה שלי -). ניתן להבין מכך שמלאכת הסינתזה בין מקורות היא עניין זר לתלמיד. אותה גישה עולה גם בהסברו כי ייחד תת-פרק נפרד לדיון בהימצאות זרים בכפר משום שהנושא שב ונזכר במסמכים ובראיונות, ולא דווקא משום שיש לו משמעות מבחינת שיקולי הצבא באשר לעצם תקיפת הכפר ו/או השלכות על גישת הכוח התוקף בקרב על הכפר (עמ' 166). לגופו של עניין, הדיון בנושא המתגדבים נעשה בלא כל התייחסות למסמכים או לספרות הקיימת על כוחות המתגדבים הזרים שהיו מאורגנים ב"צבא ההצלה" או ביחידות מתגדבים קטנות שהוצבו ביישובים הערביים עם התפתחות המלחמה הבין-קהילתית. אילו טרח לעיין במקורות אלה היה התלמיד מגלה שיחידות המתגדבים הזרים עזבו את אזור המרכז, כולל המשולש וירושלים, והוחזרו לסוריה בפקודה מטעם המפקדה הצבאית שליד מזכירות חליגה

הערבית עם פלישת הצבאות הערביים ב-15 במאי. בסופו של דבר, מותיר המחבר את השאלה פתוחה: יתכן שהיו ויתכן שלא היו זרים בטנטורה ערב כיבושו.

המחבר כמעט ואינו מאזכר בעבודה מקורות אחרים לבד מעדויות בעל-פה. למרבית הספרים והמאמרים המופיעים ברשימה הביבליוגרפית אין זכר במראי מקום בעבודה עצמה. לעתים קרובות הוא קובע דברים בלא להסמיק אותם על עדות כלשהי, כמו בטענתו (המופיעה בין השאר אצל הסופר אמיל חביבי ב"האופסימיסט", הנזכר בסיכום הפרק החמישי, עמ' 534) כי כל כפרי החוף בין חיפה ותל אביב פונו מיושביהם למעט אלה של גיסר אל-זרקא ופרידיס שהושארו לבקשת תושבי זכרון יעקב על מנת לשמש להם כפועלים חקלאיים (עמ' 459).

איכות המחקר בעבודה

כאמור, העבודה דלה ביותר בכל הנוגע למחקר ולשיטת מחקר. אם נעשה מחקר, במובן של איסוף עדויות ממקורות שונים והצגתן הביקורתית על יסוד שאלת מחקר, הוא נעשה באורח חלקי ושטחי במבוא ובפרק הראשון. במבוא, הדיון בשאלה אם ניתנה הנחייה לערבים לצאת מטופלת בשטחיות ורשלנות. הוא מבטל אפשרות זו מכל וכל ומתעלם לא רק מהטענות של הפלסטינים עצמם בעניין זה אלא גם מעדויות היסטוריות.

הפרק הראשון מהווה יחידה אחת ללא חלוקה לתת-פרקים. לא ברור מהי מטרתו וכיצד הוא משרת את העבודה, פרט לכך שהוא מגיש מעין מבוא היסטורי כביכול לגוף העבודה העיקרי. הפרק אינו מציג תזה כלשהי ואף לא שאלות המצדיקות ציטוטים רבים בזה אחר זה בנושאים הנוגעים למחות הסכסוך, יחסי יהודים-ערבים, מדיניות בריטניה בא"י, יחס היישוב לערבים ויחס הערבים לתנועה הציונית והיישוב היהודי, תכנית ד', יציאת הפליטים והקמת ועדת הטרנספר, וועדת הפיוס מטעם האו"ם שפעלה לאחר סיום המלחמה, ועד לגורלם של הפליטים הערבים. זו תעודת עניות לתלמיד שבמקום לסכם את השאלות הללו באורח מסקנתי-ביקורתי, הוא מסתפק בהבאת דברים בשם אומרם.

לא ברור מה מצא המחבר לכלול בפרק הראשון, המבואי במהותו, את "תוכנית ד'" (מה שמעיד שאינו מבין את ההקשר שבו הופעלה). טענתו כי התכנית הופעלה לפני הזמן בשל תנאים שנוצרו בתזיתות השונות ואשר דחפו "את כוחות ההגנה לתגובות ותפיסת עמדות עפ"י הנתונים שנקבעו בשטח" (עמ' 52), נכונה בעיקרה, אך ניתן היה לצפות ליתר בהירות ודיוק. התכנית הופעלה בשל מצוקת המלחמה על התחבורה ומתוך ההכרח למנוע את ניתוקם של ירושלים ואזורי יישוב יהודיים אחרים. להיטות המחבר להצביע על אתריות התכנית להיווצרות נוחלי פעולה "ייחודיים" ומתן חופש פעולה מופלג למפקדים זוטרים ואף לחיילים, מנוגדת לשון הפקודה (שאלה מתייחסת קודם לכן, לפי ציטוט מספרה, זהבה אוסטפלד) שהעניקה חופש החלטה למפקדי החטיבות (למעשה, למגד"ים) בכל הקשור לאופי הפעולה שינקטו הכוחות.

הבעיה מתריפה לנוכח המקורות שבהם בחר לדון, שהם במקרה הטוב מקריים ומעוררים לעתים תמיהה (יוסי מלמן, משה שמיר, מרדכי ניסן): הציטוט מהראשון רע והשני מביע עמדה אידיאולוגית, בעוד השלישי מביע דעה מקצועית כביכול, אבל מתוך גישה פטרונית טיפוסית של הימין הישראלי כלפי ערבים בכלל. הניסיון לטעון למלאכותיות הסכסוך גם הוא לא ברור: האם הכוונה לדון במיתוסים ואמונות או לטעון שאלה השפיעו על ההתנהגות של הכוחות והאוכלוסייה הערבית במלחמה?

מסיבה כלשהי מעדיף המחבר לעשות שימוש בציטוטים ממקורות "עממיים" המשקפים אמונות ו"זיכרון קולקטיבי" ולא מחקר שהיה עשוי להעמיד באור מאוזן את הקשר בין דימוי למציאות, הן לגבי מדיניות בריטניה בא"י. בעמ' 29-28 הוא מביא את "התייחסותם של אנשים אל תפקידם של הבריטים" בלי להסביר מהם אותם "אנשים", באיזה הקשר אמרו את דברם ומה חשיבות ההתייחסות שלהם אל הבריטים.

סיכומו של כץ הוא כי "לא ייפלא אפוא, שלמחרת החלטה באו"ם, עם פתיחת פעולות האיבה, נודע מיד יתרון משמעותי לכוחות היישוב היהודי ברוב מוקדי העימות, הן בערים המעורבות והן באזורים הכפריים" (עמ' 41). קביעה זו חוטאת לאמת ולוקה בראייה שטחית הרואה בעליונות שהשיג היישוב החל מאפריל את חזות כל תקופת המלחמה הבין-קהילתית, ולא היא. זהו חוסר הבנה של הדינמיקה של מלחמת האזרחים. הרי במרץ 1948 השיגו הערבים עליונות כזו שנציגם בדיוני העצרת הכללית, ג'מאל אל-חוסייני, סירב להצעה להפסקת אש בטענה שהערבים למעשה כבר ניצחו ושמו קץ לתוכנית החלוקה.

הדיון במחנה הפלסטיני (עמ' 41) בתקופת המנדט נפתח בציטוט מספרו של רפי סיטון דווקא (שכמו מלמן, ידוע בעיקר מסיפורי עלילות מודיעין ולא מכתיבת מחקר על יחסי יהודים-ערבים בתקופת המנדט. הוא נמשך בציטוט מספרם של מיכאל הרסגור ומוריס סטרון שבלשון המעטה, אינם מן החוקרים המובהקים של החברה הפלסטינית בתקופת המנדט. המחבר מצטט מספרם כי "כלל לא העלו בדעתם המנהיגים הלאומיים הערבים להקים קרן לאומית פלסטינית שתרכוש קרקעות מבעלי האדמות שלא התגוררו בארץ ולהושיב עליהן חקלאים ערביים באזורים שתמוסדות הציוניים לטשו אליהם עין." אך זוהי קביעה חסרת שחר. אילו טרם המחבר לקרוא ספרות יסוד על החברה הערבית בתקופת המנדט, ובמיוחד על בעיית הקרקע, הוא היה מוצא שכבר בתחילת שנות השלושים, וביתר שאת משנות ה-40 הראשונות, פעלה "קופת האומה" בהנהגתו של אחמד חלמי עבד אלבאקי להצלת קרקעות בבעלות ערבית שעמדו בסכנת רכישה על ידי התנועה הציונית.

הכתיבה ואופי הדיון הם בלתי-מדעיים במובהק: העדר גישה מושגית (הפלסטינים "חיו בתוך מסגרות חיים זעירות" - עמ' 44), שימוש במקורות בצורה מוזרה וללא מקורות מצליבים. כך למשל הוא מתייחס באותו עמוד למינויו של חאג' אמין במשתמע, למנהיג ערביי פלסטין, ולא למשל למופתי ירושלים או לראש המועצה המוסלמית העליונה, בלא להזדקק לשום מקור מוסמך העוסק בזה (ספריהם של יהושע פורת ואורי קופרשמידט אינם מצוטטים כלל בעבודה). המחבר מצטט מספרו של ג'ון קמחי, *שבעת העמודים שהתמוטטו*, מידע לא נכון על הכוחות הערביים שהשתתפות במלחמה (עמ' 49) וטוען (עמ' 63) כי ועדת הפיוס הוקמה כדי להביא "לפשרה כלשהי בין מדינת ישראל לבין הפלסטינים".

בסיומו של הפרק הראשון מצליח המחבר לומר דבר והיפוכו (עמ' 67): הוא מבקש ללמוד מהמיקרו על המקרו על ידי לימוד המקרים של אום אל-זינאת וטנטורה. הכוונה היא להסיק מאותם שני מקרים "על כלל הכפרים ולבחון, האם בתחומים כלשהם, אשר התרחש בשני הכפרים יש בו כדי ללמדנו על כלל הכפרים האחרים. ... או שמא כל אחד מהם הוא מקרה לעצמו בכל דבר ועניין."

הפרק השני נפתח בסיפור אגדה על מקור שמו של אם אל-זינאת. נראה שהכותב מבלבל בין טיב העבודה הנדרשת ממנו לבין הפיוט הנודף מהסיפור. בהמשך הפרק מוקדשים כעשרים עמודים לציטוטים מתוך מקורות לתולדות טנטורה והתפתחותה מאז ימי התנ"ך ועד ערב מלחמת 1948. בתוך כך משתמש המחבר באופן חופשי לחלוטין בשם "פלסטין" ונגזרותיו גם כשמדובר בעת העתיקה, ואף לפני הכיבוש הרומי. המחבר יוצר רושם של חוסר הבחנה בין עיקר וטפל ואולי לא הבין כהלכה מה חשוב ומה לא חשוב לצורך העבודה (מגיע לשיא בציטוט על מסורת החתונה בטנטורה (עמ' 82). אולי המחבר סבור שהוא כותב עבודה באתנוגרפיה ולא בהיסטוריה (רי להלן)?

בכל החלקים שנחנו עד כה אין ולו דבר אחד שהוא רלוונטי לשאלת המחקר, למעט אם המחבר מבקש להצביע על גודל האסון של הרס שני הכפרים, גירוש תושביהם וגול אדמותיהם. יצוין כי יחסית לטנטורה, הכפר אום אל-זינאת לא זוכה לפירוט כלשהו באשר לאוכלוסייתו, מקורות המחייה שלו והחלוקה הפנימית של המשפחות בכפר, מן הסתם משום שלא נמצאו על כך מקורות, אך על כך אנו למדים רק מאוחר יותר.

מבנה וארגון העבודה

החלוקה הפנימית של העבודה, לבד מההפרדה בין מקרי אם אל-זינאת וטנטורה, חסרת מבנה ברור, ובנויה על הפרדת הנרטיבים היהודיים והערביים, בין אם פורסמו ובין אם למד עליהם מפי מרואיינים לעבודה זו. זוהי תוצאה ישירה של העדר התמקדות בשאלת מחקר ראויה לשמה. גם החלוקה בתוך הפרקים אקלקטית וחסרת הגיון ברור. פרק ד' ("כיבוש טנטורה בנאראטיבים שונים") היא דוגמה של מבנה פנימי שאינו מבקש להשיב על שאלה אלא "לשפוך מידע" ככל שהיה בידו. תתי-הפרק הראשונים מוגדרים על פי מקורות שונים המדווחים על האירוע - "טנטורה בחומר הכתוב", "עיתונות" (עברית -), "מסמכים וספרות משנית", והמשכם הוא ב"אירועים בטנטורה - זמן ומקום", ולאחר מכן "יעקב אפשטיין: שכנות טובה בעת כיבוש. האמנם?". לאחר מכן בא תת-פרק בעל נושא תמטי - "דיון בשאלת הימצאות זרים בטנטורה", ולאחר מכן נושא בעל אופי היסטורי-כרונולוגי: "מישיבת התכנון בנתניה ועד קבורת ההרוגים".

בהמשך שב המחבר ומציג שורה של סיפורים במסגרת תת-פרק בשם: "הספרות הפלסטינית: טבח טנטורה." התוצאה של מבנה הפרק היא חוסר כל משמעות מחקרית. שכן, אין בו חלוקה תמטית או היסטורית, דבר המשתקף בחזרות הרבות על אותם עניינים בכל אחד מחלקיו. גישה זו מאפיינת את סגנונו של התלמיד השב וחוזר על אותם עניינים תוך טחינה מייגעית של פרטי סיפורים שמהם מסתעפים פרטי פרטים נוספים של היסטוריה, גיאוגרפיה, ארכיאולוגיה, טבע

וגניאולוגיה הקשורים במקומות ובני המשפחה של האנשים המספרים, אבל אין בהם שום תרומה לנושא העבודה.

לא ברור מה היתה אמורה החלוקה של הפרק הרביעי לתרום ומדוע נקט התלמיד דווקא בה. אכן, לעימות בין גרסאות יש מקום בניסיון להסביר מה עמד מאחוריהן, אך לא זה מה שנעשה בעבודה. גם לדיון בעל אופי היסטורי-כרונולוגי יש מקום אם יש בו כדי להציג תמונה ברורה באשר להתפתחות האירועים ובעיקר לסיבתיות שלה, אך המחבר אינו נוקט בגישה זו ולמעשה בשום מקום אין ניסיון להציג תיאור מלא ומגובש של התפתחות הקרב על טנטורה במונחים של זמן ומקום, מדיניות והחלטות הדרג המדיני-צבאי העליון, דרך הורדת הפקודות לדרג האופרטיבי, תרגום הפקודות על ידי האחרון בכל הנוגע לתכנית הפעולה הטקטית, ולבסוף, אופן ביצוע הפעולה, תוך בחינה ביקורתית של מהלכה, השיבושים בה והחריגות, אם היו, מהתוכנית המקורית או מרוח הפקודות. הדברים מפורטים זעיר פה זעיר שם ומותירים את הקורא בתחושה של חוסר בהירות ובלבול שניתן היה להימנע מהם על ידי עבודה שיטתית יותר.

כך, הדיון בקבורת הגופות של הערבים בטנטורה אינו זוכה לבחינה יסודית וממצה תוך שימוש בכלל המידע שעמד לרשות החוקר והוא מפורז במקומות שונים (ר' למשל, עמ' 147-148, 159, 176-178), תוך רמיזה למספר הרגים גדול בהרבה מהמזוות על ידי צה"ל, כך שצריך היה לגייס מקומיים כדי לקבור אותם, או שנוותרו בשטח במשך ימים אחדים בלי שיובאו לקבורה. המחבר משרבב לדיון זה דיווחים על פגיעה ברכוש ובנייה, מבלי להביא את נושא הגופות לכלל סיכום. כנייל לגבי שבויים (עמ' 145-146, וכן 175-176).

בתת-הפרק העוסק ב"ספרות הפלסטינית: טבת בטנטורה" מובאים מקורות רבים, כולל כתבות בעיתונות וקטעי ראיונות שנערכו עם תושבי הכפר שנכחו בכיבושו. המחבר אינו עושה מאמץ לבחון את העדויות באורה ביקורתי (למשל, האמנם השתתפו חיילות ישראליות בקרב? עניין זה אינו נזכר בשום מקום על ידי מרואייניו הערבים של המחבר), או לסכם את הממצאים החוזרים בעדויות או את הסתירות ואי ההתאמות ביניהן כדי להציג מסקנת מחקר. במקום זה מסתפק המחבר במסקנה שהעדויות הללו משנות מן היסוד את התמונה כפי שהתקבלה ממקורות ישראלים, משמע, הן מתקבלות כאמת לאמיתה, בעוד שהעדויות היהודיות חסרות ומסתירות את האמת (עמ' 205). אמנם, גם בעדויות בלתי-ישירות של יהודים עולה האפשרות שבוצע רצח שבויים על ידי הכוח הכובש. ועם זאת, בולטת התייחסותו הגורפת של המחבר למקורות והעדויות הפלסטיניות כאל "אסמכתות רבות ומוצקות יותר לעובדת היסוד, בדבר ההרג הגדול בכפר לאחר כניעתו" (עמ' 209), מבלי לשאול ולו גם שאלה אחת באשר לאמינות העדויות או מקורן. אם כך, מה ראה צורך להמשיך במחקר ועוד להביא במאות עמודים שלאחר מכן את עדויותיהם של לוחמי "אלכסנדרוני"? יותר מזה, מה היה הטעם בכל הדיון בנרטיבים הישראליים אם הנרטיב הפלסטיני מתקבל ללא היסוס ובלא שמץ ביקורת?

גם אם נניח שעדויות גולמיות, או אפילו כתבות בעיתונות, הן "ספרות", גישה זו של התמקדות בנרטיבים מביאה לכך שבשום מקום אין ניסיון לשחזר את המהלכים העיקריים הקשורים בכיבוש הכפר והאירועים שבאו בעקבותיו בהתבסס על המקורות שעמדו לרשות המחבר. יתר על כן, גישה זו משאירה נושאים בעלי חשיבות רבה מחוץ לדיון ויוצרת אצל הקורא אי-בהירות יסודית ביחס למטרת העבודה. במקום זה מספק המחבר ציטוטים עד לזרה מראיונות ומסמכים, תוך שהוא מעלה מדי פעם שאלות—חלקן רטוריות ובלא כל ניסיון לענות עליהן—על פשר הדברים, כוונות ומניעים שעניינים לנושא העבודה שולי או אפסי.

הדיון בידיעות העיתונות אודות כיבוש טנטורה והגרסאות השונות על נוכחות זרים בכפר, הגעת תגבורות אליו בדרך היס טרם כיבושו או שאלת מספר הגברים שנלקחו בשבי, חשוב כשלעצמו, אך התלמיד לא מבהיר מה התועלת שבכך? האם פרסום המידע הבלתי מדויק נעשה בכוונה תחילה לטשטש את המציאות, ואם כן, מדוע ומי היה מעוניין בכך?

כך, למשל, השאלה אם היו זרים בטנטורה אם לאו אולי היתה עשויה לבוא על פתרונה אילו ניסה המתבר לאסוף את כלל העדויות, כולל של הישראלים שהשתתפו בקרב, במגמה להשיב עליה. אולם כשהדיון הוא בכל מקור ומרואיין בנפרד, אין לכך סיכוי.

מסיבה זו הצגת המקורות חסרה מיקוד ועוסקת בכל ובעצם בכלום. כך למשל, הדיון במסמכים המודיעין והמבצעים הנוגעים לימים שלפני הפעולה בטנטורה מבקש לכאורה להסיק מסקנה לגבי כוונות צה"ל והדרג המדיני אך תיאור הדברים, והנטייה לצטט כל ידיעה ומקור הנוגעים לנושא, יוצרים עומס בלתי-נסבל ומיותר על הקורא, מערבבים בין כוונות צבאיות והשערות של מקורות

מודיעיניות (למשל, האם יש סיכוי שתושבי טנטורה ייכנעו ללא קרב?) ואינם מבקשים להגיע למסקנה ברורה באף עניין, מן הסתם משום שמלכתחילה התלמיד אינו מודע או אינו מבין מהו מחקר היסטורי. בצורתו הנוכחית, המידע הרב והמגוון שאסף התלמיד יורד לטמיון.

כך למשל, שאלה בהחלט חשובה היא מה היה סדר הגודל של אוכלוסיית טנטורה בעת כיבוש הכפר על ידי צה"ל. השאלה נדונה בהקשרים שונים ובלא ניסיון לקבוע עמדה על בסיס המידע שעמד לרשות החוקר (דיון על כך מופיע בעמ' 120-122, ואח"כ שוב בעמ' 137-138)

מפירוט היתר בעבודה, הכולל פרטים על סוגי העמדות בכפר ומיקומן, וסוגי הנשק שהיו בידי התושבים (בציטוט ממסמכי מודיעין צה"ליים, עמ' 136-137) מתקבל לעתים קרובות הרושם שמדובר בניסיון לנתח מהלכים צבאיים טקטיים, ולא היא. התלמיד פשוט מצטט ומצטט בלי שיפוט, בלי ביקורת ובלא תשומה עצמית בעלת משמעות. לעומת זאת, מחמיץ המחבר דיון במצב החימוש והמזוינים בטנטורה ערב הקרב. רק בעמ' 330 מציין המחבר מידע בדבר 200 מצעירי הכפר שהשתחררו משירות אצל הבריטים וחזרו עם נשקם לטנטורה, מבלי לציין את מקורו. מידע זה נזכר שוב בעמ' 351, ושוב בלא מראה מקום.

חוסר האבחנה בין עיקר וטפל משתקף לא רק בבחירת המידע הרלוונטי, אלא גם בעריכת ראיונות עם ישראלים וערבים שלא היו במקום וגרסתם לאשר ארע היא ממקור שני, בכלל זה מקור שני שאף הוא לא היה במקום בעת האירוע (ר' למשל עמ' 221-223, 224-226). זאת ועוד, בעוד שהשאלה העיקרית שעליה מבקש המחבר תשובה היא אם נעשה טבח בשבויים ובאלו נסיבות נעשה, הוא מרבה לעסוק בעניינים שלא תמיד ברורה שייכותם לנושא, החל מרכוש משפחת בונשטיין שנשאר בטנטורה, וכלה בשאלה כמה ישראלים נהרגו בפעולה, בלי להסביר את הרלוונטיות של שאלות אלו לנושא הנדון.

יש להתייחס בחומרה מיוחדת לסגנון הראיון המכוון שערך המחבר עם עדים פוטנציאליים לאירועי טנטורה, יהודים כערבים. המחבר חוזר ומנסה לכוון את המראיין לאירוע שעליו הוא מבקש לשמוע במקום להניח למראיין לספר את מה שהוא זוכר, או להסתפק בשאלות ניטרליות. כדי לא להכביד על קריאת הדו"ח, יודגם הדבר על-ידי מובאות מן העבודה שיופיעו בנספח לדו"ח (הקטעים המכוונים מודגשים בקו תחתון).

להלן שתי דוגמאות לאופי המכוון של הראיונות שערך המחבר:

- א. בראיון עם מיכה ויתקון מציין המחבר במפורש (עמ' 251) כי "הסביר ... עניין כלשהו ואמר: "הרי בעיקרון, גם בטנטורה, בטח נגיע עוד מעט, גם בכול מיני מקומות אחרים קרו כול מיני דברים שלא היינו רוצים שיקרו". אחר כך קובע המחבר שויתקון, עורך דין, "לא התכוון לפרט באוזני המחבר מה קרה בטנטורה, ...". למרות אמירתו של המחבר, לא ברור כלל מה ויתקון ידע ומה מתוך מה שידע לא היה מוכן לספר.
- ב. בראיון אחר, לאחר שהמראיין מספר למחבר כי לא נכנס כלל לכפר, שואל המחבר: "שאלה: מה קרה שם, שאנשים היו בכוח "טרנס" יותר מאשר במקומות אחרים, שלפי כמה וכמה עדויות נכנסו שם בחמת זעם בכל מי שראו. מה היה שם?" (עמ' 254), שאלה שעליה יכול המראיין להשיב לכל היותר מפי השמועה. חרף זאת, ממשיך המחבר לצטט מפי המראיין דברים לפיהם נעשו זיופים היסטוריים בספר החטיבה ואף במסמכי המבצעים של הגדוד, אף כי לא ברור מהיכן יכול היה לדעת זאת. למרות זאת, מוצא המחבר לנכון לנצל דברים אלה כדי להטיל ספק במסמכי צה"ל (עמ' 257-258). אפילו מעדותו של חיים ירדני, שבה טען בנוסח עקרוני וכללי ולא דווקא בקשר לטנטורה, כי "לא הורגים אנשים סתם. אני, בכל אופן, לא נתתי לפגוע באף אזרח. ...", אפילו מדברים אלה מוצא המחבר לנכון להסיק כי "ניתן להתרשם כי היו אחרים, שאולי, אכן, נתנו לפגוע באזרחים." (עמ' 262).

למרות טענת המחבר כי שאלת מספרם של ההרוגים בטנטורה אינה החשובה ביותר, הוא מקדיש לכך הרבה מאמץ בראיונות שערך עם הערבים והוא שב ושואל למספר ההרוגים. בעניין זה הוא מעיר כי קיים פער בין דבריו החד-משמעיים של אבו-פהמי, בראיונות לעיתונים ערביים בישראל בדבר טבח של 95 גברים ושתי נשים מתושבי הכפר בכיכר המרכזית, לבין דבריו הבלתי-נחרצים בראיון עמו. חרף הסברו המפוקפק בהגיונו כי המראיין חש כנראה חופשי יותר עם המראיין הערבים, מסקנתו היא שהגרסה שנמסרה לעיתונים הערבים היא דווקא זו שלא ניתן להתעלם ממנה (עמ' 335). הוא הדין גם בשוני בגרסאות בין שני עדים שעסקו בקבורת ההרוגים. למרות שמראעני טען בראיון כי מדובר באותו קבר שעליו דיבר גם אבו-פהמי, נטייתו של המחבר היא לא

לקבל את הגרסה הזו וסבור שמדובר בשני מקומות וזמני קבורה שונים, ולפיכך מדובר לא ב-95 גברים ושתי נשים שנהרגו, אלא בכ-150 הרוגים (עמ' 340).

מספר זה זוכה לאישורו של רזק עשמאוי, המדבר על 97 הרוגים בסה"כ. לעומתו מציין אבו-גימיל שנהרגו בסה"כ 125, רובם המכריע לאחר כניעת הכפר (עמ' 429). ואילו עבד אל-רזאק אל-יחיא גרס כי בטנטורה נרצחו בסה"כ 78 אנשים ואחרים אף דיברו על כמהצית ממספר זה. גם לפי עדות אבו-נאיף היה מספר ההרוגים בכפר 80-90 (עמ' 337). העד אבו-משאייח, שהיה סוכן השי"י ועבד עם השבי"כ לאחר המלחמה, טען שאדם אחד, שמשון משבץ, הרג לבדו ובמו ידיו 85 אנשים, לפי רשימה שהיתה בידו, לאחר שהעמידם ופניהם לקיר ליד החוף, ולא בבית הקברות, כפי שהעידו אחרים (עמ' 361, 369). למרות סתירות פנימיות בעדותו, מקבל המחבר את עיקרי דבריו באשר להרג ההמוני.

למרות הבדלי הגרסאות בנוגע למספר ההרוגים בטנטורה, מתרשם המחבר שמספר ההרוגים נוטה לעבר הקצה הגבוה ביותר מבין אלה שנוכרו (230). כל זאת, משום שאיסוף הגופות וקבורתן נמשך ימים אחדים לאחר כיבוש הכפר (עמ' 534). אלא שהמספר המדויק של תושבי טנטורה שנהרגו במהלך הקרב ולאחריו לא היה השאלה החשובה ביותר שהעסיקה אותו. מה שעמד לנגד עיניו הוא קודם כל סיפור הטבח שנעשה בתושבי הכפר לאחר שנכנעו. אלא שדווקא כאן יש חשיבות רבה לשאלה אם נהרגו 40, 50 או 230. גם אם רק מעטים מבין תושבי הכפר נהרגו בקרב עצמו, המחבר מתעלם מעדויותיהם של חיילי "אלכסנדרוני", כמו גם של סוקולר, בדבר המהומה והירי ללא אבחנה שהחל עם התחדשות הירי על ידי צלפים ערבים, לאחר שהיה נדמה שהכפר נכנע. מקרה דומה לזה קרה גם בלוד, וגם שם היה מספר גבוה של הרוגים כתוצאה מצירוף נסיבות מקרי שנראה כהתקוממות של תושבי העיר הערבים לאחר שכבר התקבלה כניעתם.

המחבר עצמו מעיד כי הרוב המכריע של המרואיינים הערבים טענו כי לא ראו בעיניהם הרג ורק שמעו על כך. הסברו של המחבר לכך הוא שבכוונה תחילה נרצח כל מי שראה את מעשה הטבח. משמע, היה זה מעשה מתוכנן ומכוון (עמ' 336). אך אם זה כך, מדוע גויסו למחרת האירוע כמה מתושבי פרידיס לעסוק בקבורת ההרוגים? (עמ' 346). בין הבודדים שהעידו כי ראו בעיניהם כיצד כמה בחורים מהכפר נורו לעיני כולם בלי סיבה היה באותו זמן בן שבע (עמ' 345-344). מכל מקום, לקראת סוף הראיון הוא טוען: "כן, אבל לא יודע, אם זה נהרגו מתוך היריות האלה או אתרי שנכנס הצבא, אתה יודע. יכול להיות גם כן מלחמה בתוך הכפר, מבית לבית, כמו שאומרים".

יתר על כן, בעוד שלגבי ראיונות אלה מרבה המחבר להעלות ספקות ולהצביע על אי-דיוקים, קיבעון של זיכרון קיבוצי, שכחה ואף סתירות, הוא לא עשה שום בחינה, ואף לא העלה ספקות, באשר לעדויות הפלסטטיניות הנוגעות לטבח שבויים בטנטורה. בעקבות הראיון עם מרדכי סוקולר, עד מפתח להריגתם של 230 ערבים תוך כדי קרב (אך בשום מקום אינו מזכיר טבח של שבויים -) ולקבורת גופותיהם, מציין המחבר בעיות של אי-דיוק וסתירות בדבריו, אך בלא להטיל ספק בעיקרי עדותו, ובכלל זה ההרג ההמוני של 230 ערבים. אלא שמספר זה, לפי דבריו של סוקולר עצמו, הוא של הגופות שהובאו לקבורה, תוך טענה שרק בודדים נהרגו תוך כדי קרב והרוב נהרגו במהומה שהתחוללה עם חידוש היריות על ידי ערבים מקומיים (עמ' 234-233). בתשובה לשאלת המחבר "על חיסול גדול של מקומיים אחרי הקרב בטנטורה" הגיב מרואיין אחר, אברהם אמיר (טאויל), בשליחה מוחלטת ואמר כי לא ידוע לו על שום מקרה חריג כזה. למרות שהמחבר מציין לטובה את זכרונו של המרואיין, הוא מתעלם למעשה מדבריו על מה שלדעתו לא קרה. גם לדברי מרואיין אחר, טוביה הלר, לא היו חיסולים ולדבריו לא עלה מספר ההרוגים הערבים על 25 (עמ' 246). המרואיין ברייטברט גם הוא הכחיש "שחיטה" וטען רק ש"יכול להיות שבלהט הקרב הרגו פה ושמה, כן, מה שקורה תמיד, אבל שום דיביחה (שחיטה) - ...". (עמ' 250).

המחבר אינו מעמת גרסאות באשר לנסיבות שבהן נהרגו אנשים מהכפר, אם תוך קרב, אם לאחר שנכנעו ושוב החלו יריות צלפים על הכוח התוקף, ואם במהלך רצח המוני של שבויים. לפי עדות סוקולר, ההרג ההמוני היה תוצאה של תקרית בעת הכיבוש עצמו, לאחר שהגברים רוכזו ביחד ועמדו בידיים מורמות (שם ציין את המספר 230) והחלו יריות של צלף שפגע באחד מהחיילים. לעומת זאת, על פי עדויות אחרות בוצע רצח שבויים מאוחר יותר במשך היום (חלקו מיוחס לשמשון משבץ). המחבר מסתפק בהבאת גרסתו של סוקולר שלפיה משבץ לא עשה זאת (עמ' 235-239) אך מתעלם מאי ההתאמה באשר לזמן ביצוע ההרג בשבויים ומחוסר האפשרות לקבל חלקים מסוימים מעדותו של סוקולר, אך לא לקבל את האחרים.

המחבר חוטא בהכללה גסה בטענתו כי הטבח בתושבי טנטורה היה חלק משורה של פעולות מסוג זה שנקטו חיילי פלוגה ג', הדתית, של גדי 33. בלא לטעון במפורש או להציג עדויות לכך כי חיילי

הפלוגה היו מעורבים "באירועים החריגים בטנטורה" (שאת טיב חריגותם אינו מסביר -) הוא מציג כראיה למעשיהם במאי 1948 ידיעה על פעולתם לחיסול השבויים המצריים במהלך הקרב על עראק-מנשיה בנגב בשלהי דצמבר 1948, שכתוצאה ממנו נכשלה הפעולה. הטענה לחיסול השבויים וכשלון הפעולה בנגב מתבססת על מקור משני אחד (לא ברור מהם מקורותיו) שאין לו תימוכין ממקורות אחרים, כולל מחילי הפלוגה שאותם ראיין המחבר (עמ' 182).

התלמיד נוקט בגישה של הסקת מסקנות מעדויות נסיבתיות שהקשר הסיבתי ביניהן אינו ברור כלל, כדי לאשש את טיעונו המרכזי בעבודה בדבר תוכנית פעולה מחושבת ומתוכננת שהיא היא המסבירה את כיבוש הכפר ופינוי תושביו, בלא קשר למידת הסיכון שהיוו כלפי שכניהם היהודים. המחבר טוען כי מלכתחילה היה כיבוש הכפר טנטורה חלק מתוכנית הקק"ל לפנות את האוכלוסייה הערבית במקום ולהקים במקומה יישובים יהודיים. הוא מתבסס על דברים שכתב יוסף וייץ ביומנו ימים אחדים בטרם נכבש הכפר ולפיהם יועד המקום ליישוב יהודי. מסיבה זו, לטענת התלמיד, סירבו השלטונות להחזיר את תושבי טנטורה למקומם—חרף בקשות ועד היישוב זכרון יעקב (עמ' 184-183).

הנטייה המוגזמת לחפש מזימה וכוונה נסותרת מתחת לכל אבן ומילה בדו"ח, מסמך, או באמירה זו או אחרת של המרואיינים, מעייף ויוצר תחושה של מאיסה בכתוב. כך, למשל מתעמק המחבר בכל הרצינות בשאלות כגון באיזו שעה החלה ההתקפה על טנטורה ומתי התגלה הכוח התוקף לראשונה? מדוע היה זה דווקא סגן מפקד פלוגה א' בכיבוש טנטורה שכתב את הדו"ח ולא מפקד הפלוגה? ובהערה 39 הוא דן בפיקסה שלמה בשאלה מי היה מפקד פלוגה זו או אחרת ומה זכרו האנשים שנשאלו על כך (עמ' 133-135). סיכום העדויות של המרואיינים היהודיים, בעיקר חיילי גדי 33, מוטה על פי ציפיותיו של המחבר וניסיונותיו להביא את מרואייניו לדבר על הרג המוני וטבח של שבויים (עמ' 322).

מחקר היסטורי או אתנוגרפי?

המחקר נושא אופי אתנוגרפי מובהק. תריאיונות והציטוטים מדברי המרואיינים אינם משמשים כמקור היסטורי אלא נשמעים יותר כסיפורים שמטרתם ליצור בקרב הקורא אמפתיה והזדהות עם המרואיינים ולא דווקא להתחקות אחר עובדות העשויות להתקשר לשאלת המחקר או לבסס הסבר. כך, בעמ' 96, הוא אומר:

"... אך בכך לא תמו הדברים ולמהיוב גם סיפור אישי—זיכרון מר ונורא מאותם ימים רחוקים של כיבוש הכפר בידי היהודים; מהיוב איבד את אביו באותם ימים, אלא שלא היה זה מוות רגיל, אשר מצא את מחמד חסן שיחי יוסף, אביו של מהיוב. עפ"י מה שסופר לו, למהיוב, נער בן כ-14 באותם ימים, מעשה שהיה—כך היה: "חלק בלתי נפרד מסוג זה של ספרות הוא גיבוב והוספת פרטים חסרי כל ערך או קשר לנושא המחקר על המרואיינים (כמו למשל, מעמד החכירה של הקרקע שעליה יושב אחד המרואיינים, בעמ' 96), דברים שהעבודה רצופה בהם.

בהתאם, המחבר משתתף בתחושות המרואיינים ונענה רגשית לסיפוריהם עמ' 97 "... שהיו המומים אף יותר מן המחבר למשמע דבריו...". במובן זה היה בעבודת התחקיר הדקדקנית בדבר הנסיבות של מותו חאגי עבד אל-עיני מאום אל-זיגאת—האם נרצח על ידי חיילי צה"ל, דרוזים מכפרים שכנים, או אחרים? (עמ' 101-98)--כמו גם של פרשיות אישיות אחרות, משום עבודת בילוש סזיפית שגם אילו ניתן היה למצותה ולהוציא ממנה את האמת, התועלת שבה למחקר ההיסטורי עצמו אפסית. שכן, כפי שמראה המחבר, ריבוי הגרסאות יוצר אולי פסיפס מעניין בעל אופי אתנו-היסטורי, אך הוא חסר תוחלת לחלוטין. זהו חומר גלם טוב לעבודה המתעניינת בייכרון בהקשר של סכסוך אתני, אבל זה לא מה שהמחבר עשה.

העבודה רצופה ציטוטים מדברי מרואיינים, לעתים בלא אבחנה בין עיקר וטפל ובאורך מייגע (עמ' 102-103, ציטוט של עמוד ורבע של דברי אותו אדם על ילדותו ומה שמע בהקשר לאום אל-זיגאת). כך, בסופו של דבר, מרוב עצים ספק אם רואים את היער. גם שאלות משניות נבלעות בים של סיפורים אישיים שמטשטשים אותן ויוצרים פיזור חסר מיקוד, כמו למשל, מה עלה בגורלו של אדם זה או אחר, או האם את פלוני הרגו דרוזים או יהודים, או-דיון בבאר בכפר (עמ' 113) כפי שהיא מופיעה בזיכרונות ובספרי ידיעת הארץ, כאשר אין לכך כל תרומה להסברת האירוע.

העדויות בעי"פ זוכות לבולטות בשל החזרה הבלתי-פוסקת עליהן חרף העדר תשיבותו של הדיון. לעומתן מובאים לעתים רחוקות מקורות צבאיים הממוקמים בלא קשר לסיפור המעשה ואף במנותק ממנו, מעין יציאה ידי חובה (עמ' 114).

סגנון ותעתיק

מיעוט הטקסט שכתב המחבר חסך ממנו את הצורך לחשוף עוד יותר את הידע השטחי והמושגים החלקיים שלו על ההקשר ההיסטורי והחברתי של מלחמת 1948 או על ההיסטוריה הפלסטינית. "נוצפי תל נרצח ... בגין דרכו והשקפותיו" (עמ' 44), ולא משום שנחשב לאדריכל היסול המאחז הפלסטיני בירדן בספטמבר 1970.

השימוש במונחים ושמות ערביים לוקה לעתים קרובות בחוסר רגישות לשפה, עד כדי ספק אם המחבר יודע ערבית ברמה הולמת, במיוחד למי שמבסס את עבודתו על ראיונות עם ערבים: חיאן אינו "בוגדים בערבית"; "אברהים פשה ממצרים" לא היה נציג השלטון התורני בארץ אלא כובש הארץ מידי השלטון העתימאני, ושליטה בשנות ה-30 של המאה התשע-עשרה.

התעתיק בעבודה לוקה לעתים קרובות בחסר או בחוסר הבנה: ועידת טיפור במקום צופר, (אחסן במקום אחסאן, סמי במקום סאמי, חאציר במקום ח'דר, פטמה במקום פאטמה, עבד אל-עיאני במקום עבד אל-עיני, סנדיאנה במקום צנדיאנה, מדהת במקום מדחת, מגאלאת במקום מגילת, אברהים פשה במקום אברהים באשא, טרפנדי במקום צרפנדי, אל-מסרי במקום אל-מצרי, לדקיה במקום אל-לאדקיה, מצארווין במקום מצארוה.

סיכום

הרף המאמץ הרב שהושקע בעבודה, התוצאות הן דלות ומאכזבות הן בשל האיכות המחקרית הנמוכה של העבודה הן משום התמקדותה למעשה בסוגיה אחת ויחידה: האם נערך טבח בתושבי טנטורה לאחר שנכנעו ומה היה היקפו. אכן, מכלל העדויות עולה שבטנטורה אכן היה אירוע חריג בדמות הרג עשרות (ואולי יותר) גברים וכן נשים אחדות—גם אם הנסיבות והפרטים המדויקים של המקרה אינם בהירים—מעשי ביזה ואולי גם אונס. גם אם נקבל את מסקנות המחקר לפיהן אירע בטנטורה טבח של חפים מפשע—דבר שזקוק עדין לביסוס לאור הספקות שמוותרת העבודה—השאלה היא מה ערכו של הממצא בהקשר הכולל של המלחמה והטרנדיה הפלסטינית ב-1948.

נסיבות כיבושם ופינוי תושביהם של הכפרים הנידונים בעבודה מוכרים ממקומות אחרים ואינם ייחודיים לכפרים אלה דווקא. כל מעשה טבח שבוצע על ידי יהודים במלחמה, ובוודאי על-ידי חיילי צה"ל, ראוי לחשיפה ודיון. ובכל זאת, השאלה היא מה הייחוד של המקרה הנידון ואלו מסקנות הוא מעלה באשר למעשים דומים שנעשו במקומות אחרים.

החלק המאכזב ביותר בעבודה הוא הרמה האקדמית הנמוכה שלה, העדר כל ממד מחקרי בה והיותה למעשה רק מעט יותר מאוסף ציטוטים מתוך ראיונות, במקום עבודה ביקורתית המביאה לקורא שאלות, ניתוח, ומסקנות. בעניין זה חוות דעתי נחרצת שאין מדובר כאן כלל במחקר ואין העבודה עומדת במבחן איכות מינימלי הנדרש מעבודת גמר לתואר שני.

לפיכך אני מציע לדחות את העבודה ולא לאשרה כעבודת גמר לתואר שני.

נספח: דוגמאות לשאלות מכוונות של המחבר בראיונות

ראיון עם אדם שהשתתף בקרב אך מספר את הדברים ביחס להרג המוני בתושבי הכפר על יסוד מה ששמע מאחרים (עמ' 225):

סולניק: "הם, כשהתחיל הקרב, נכנסו לשמה עם טרקטור ..."
המחבר: "טוב, זה שלל. לא רצח", או:
 סולניק: "הם קברו את המתים, נקרא לזה..."
המחבר: "אה ... הם עשו קבר. קבר אחים ...", או:
 סולניק: "מספרים של מה?"
 המחבר: "של הרוגים?", או:
 המחבר (בתגובה על דברי המרואיין על השתוללות חיילים מהגדוד בגין הריגת חייל אהוב): "..."
 זה נכון כנראה, שהחבריה, במיוחד מהרגע שפלוגה ג' הגיעה פנימה ... החבריה התחילו לירות
 בכול מי שראו!" השיב סולניק: "כול מי שראו!" וכאן, מספר המחבר לסולניק מה ששמע עד אז
 מאחרים ולאחר מכן עוד הוסיף סולניק ...

ניסיון המחבר לכוון את המרואיין לצרכיו משתקף במקרה של מרואיין אחר, שהיה שותף פעיל
 בכיבוש הכפר (עמ' 228):

סוקולר: "כן... אז כבר היו יריות בינינו גם כן. אלה שמסרו את עצמם נהרגו, היה איזה 230
 הרוגים."
 "..."

המחבר: "ואז, אלה שכבר נכנעו?"

סוקולר: "מיריות נהרגו."

המחבר: "כבר היו בלי נשק"

סוקולר: "לא יודע. בלי נשק, עם נשק, נהרגו. ירו בכל ה[מילה לא ברורה]"

ובהמשך (עמ' 229),

"לשאלה נוספת לגבי מה שהתרחש באותו הקטע בו נורו ונהרגו אותם אנשים שכבר הרימו
 ידיהם הסביר סוקולר:"

"לא, לא ידענו מאיזה כיוון יורים. אנחנו היינו באמצע והם היו יורים. אנחנו לא כיוונו ישר
 להם לירות אותם. אנחנו גם כן ירינו לכול מקום. זה היה בלגן כבר."

וכן (עמ' 236):

סוקולר: "שקר. שקר."

המחבר: "שקר כול העניין?"

המחבר: "כול העניין שקר."

המחבר: "זה לא אחד סיפר לי. זה כמת."

סוקולר: "שקר. לא היה ולא נברא."

שוב, ראיון עם מישהו שהגיע לכפר רק לאחר כיבושו (עמ' 241-242):

לישנסקי: "כן. אני הייתי בתלבושת חאקי ולא הכירו אותי. כי אני לא הייתי אחד מהחיילים"
 המחבר: "זאת אומרת שהם פשוט הלכו ברחובות וכול מי שהם ראו - קצרו, וזה למה?"
 "..."

לישנסקי: "כן כן."

"..."

המחבר: "וזה היה בהתאם ל..."

ממרות ההכוונה של המחבר חוזר מרואיין זה ואומר:

"אינני יודע, אינני יודע, תביט, זה לא היה מאורגן ההרג הזה, לא היה מאורגן, ..."

בנוסף משאלתי עם במדינות טוטליטריות (עמ' 243):

המחבר: "הוא [שמשוו משבץ -] היה אחד כזה באמת שהיה מסוגל לעמוד מול אנשים
 ולהרביץ כדור בראש וללכת הלאה?"

לישנסקי: "בהחלט!"

שוב, בראיון עם אמציה עמרמי, שנפצע בתחילת הקרב ולכן לא יכול היה לדעת על האירועים שבאו לאחר שלב כיבוש הכפר (עמ' 263-267) ודבריו הם מפי השמועה—בצד אמירות כלליות על העדר מדיניות ברורה כלפי הערבים:

עמרמי: "לא היתה מדיניות, בוא נגיד ככה ..."

המחבר: "ואני מבין שבין היתר יתכן מאוד שבאמת ... זאת היתה מדיניות, לא להנחות באופן מוחלט אלא ..."

עמרמי: "יכול להיות ..."

המחבר: "להשאיר איזה חופש פעולה"

ובראיון עם שלמה אמבר, שמבקש במפורש להימנע מלספר על מה שקרה בטנטורה ורומז למעשים שלא היו צריכים לקרות, לוחץ המחבר לקבל את התשובה הרצויה (עמ' 280):

אמבר: "כול מה שאני אגיד לך, לא ... לא הרבה ..."

המחבר: "אנחנו מדברים על הרבה יותר ממאות, על ..."

"..."

אמבר: "שמע, אני, אני ראיתי המון אנשים נהרגים בעולם. ... ראיתי שמה אנשים מתים. זהו."

המחבר: "זאת אומרת, לא היתה ..."

אמבר: "לא, אה ..."

המחבר: "איזושהי הבחנה."

אמבר: "לא אה ..."

ובראיון עם אלכס ראובני (עמ' 296):

המחבר: "אנשים אחרים שנתפטו, בכול מיני מקומות אה ..."

ראובני: "אני לא יודע."

המחבר: "אספו אותם לאיזשהו מקום, עשו איתם משהו, מה ..."

ראובני: "אני יודע ש..."

המחבר: "אני מבין שחיסלו שמה בעצם כמעט את כול מי שזו, כדי גם לא להתעסק איתם יותר מדי, השאלה ..."

בראיון עם משה מנהיים (עמ' 300) בולטת במיוחד ההנחיה של המרואיין:

מנהיים: "לא. טוב, פגשנו באלה שירו בנו, ולא ראינו את ה...כן, היינו מחוץ לבתים ..."

המחבר: "בתור אה...כבר שבויים, בתור כנועים..."

מנהיים: "לא, לא ראינו אותם..."

המחבר: "בתור אנשים שכבר נכנעו..."

בראיון עם יוסף בן רפאל כהן (עמ' 314-306), שהגיע לכפר רק אחה"צ, לאחר שאנשי טנטורה כבר פונו:

יוסף: "עד שלקחו, עד שלקחו (את תושבי טנטורה -), דפקו בהם, אבל לא הצבא..."

המחבר: "הטובחים זה היתה יחידה של אנשים יותר מבוגרים?"

בראיון עם נגייה (עמ' 378-377), חוזרים המחבר ומלווהו (אבו-מחמד) ומנסה לחלץ מהמרואינת אישור למספר גבוה של הרוגים:

המחבר: "את ידעת כמה הלכו שם?"

נגייה: "מאיפה אדעי?"

"..."

המחבר: "בערך."

נגייה: "הרבה הלכו. אני לא יודעת כמה הלכו."

אבו-מחמד: "100, 200, 300?"

נגייה: "אלוהים יודע, 100, פחות, יותר. אני יודעתו ..."

אבו-מחמד: "יש, יש 150."

נגייה: "יש, יש 100, יש 100-150 הלכו הרוגים בכפר."

אבו-מחמד: "150"

נגייה: "יש 100-150, אלוהים יודע."

בראיון עם אבו-פהמי, תושב טנטורה (עמ' 333-334), חוזר המתברר פעם אחר פעם ותובע תשובה לשאלה אם המרואיין ראה הרג ערבים לאחר שנכנעו:

אבו-תופיק (המלווה/מתורגמן של כץ -): "מה שהוא רוצה לדעת זה האם הרגו אנשים אחרי הכניעה או לא."

אבו-פהמי: "מה אנתנו יודעים. זה לא..."

אבו-תופיק: "הוא היה כמו האנשים. מה הוא יודע. הרגו אותם לפני הכניעה, אחרי הכניעה." המתברר: "אבל ברור שירו באנשים אחרי הכניעה?"

"..."

אבו-פהמי: "לא ראינו אותם הורגים אחרי שהרמנו ידיים."

"..."

המתברר: "מה שאני רוצה לדעת בדיוק זו נקודה: האם הרגו אנשים לאחר הכניעה?"

אבו-פהמי: "לא. לא ראינו."